

Received / Makale Geliş Tarihi
Published / Yayınlanma Tarihi
Volume / Issue (Cilt/Sayı)-ss/pp

20.08.2023
29.10.2023
10 (29 Ekim 100. Yıl Özel Sayısı), 17-25

Research Article /Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.10055705

Öğr. Gör. Dr. Zahide Şahin
<https://orcid.org/0000-0003-1503-146X>
Kayseri Üniversitesi, Mustafa Çıkrıkçıoğlu MYO, Kayseri / TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/005zfy155>

El Dokumalarında Görülen Hatalar, Restorasyon Teknikleri Ve Restorasyonda Kullanılan Aletler

Defects Observed in Hand Wovenings, Restoration Techniques and Tools Used in Restoration

ÖZET

El dokumalarında hatalar ya dokuma sırasında ya da dokunduktan sonra oluşabilmektedir. Dokumadan sonra oluşan hatalar genellikle dokumada kullanılan liflerin kalitesiyle de ilintilidir. El dokumalarının temel malzemesi olan iplikler; koyunyünü, keçi kılı, devetüyü, pamuk, ipek vb. doğal elyaflardan elde edilir. Doğal elyafların haslıkları (renk, sürtünme, ışık, yıkama, ter, hava koşullarına dayanıklılık gibi) kimyasal elyaflara nazaran daha az olabilmektedir. Özellikle yün lifleri güvellenmeye oldukça müsaittir. Halı el dokumaları içinde en sağlam dokuma tekniğidir. Kilim, cicim, zili, sumak, çarpana, kolan vb. dokumaların mukavemeti halı kadar yüksek değildir. El dokumalarında birçok etkene bağlı olarak hatalar oluşabilir. El dokumalarının korunması, restorasyonundan daha önemlidir, iyi korunan dokumaların restorasyona ihtiyacı kalmayacaktır. Koruması sağlanamamış, zarar görmüş dokumaların genellikle restorasyonu mümkündür. Aksaray'ın Sultanhanı ilçesi, Konya, Kayseri, İstanbul gibi şehirlerde restorasyon yapan ustalar vardır. Restorasyon tekniklerini uygularken ustaların kullandığı aletlerde son derece önemlidir. Usta-çırak ilişkisiyle üretilen el dokumalarının restorasyon işlemleri de usta-çırak ilişkisine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: El Dokumaları, Konservasyon (Koruma), Hata, Restorasyon, Pürmüz.

ABSTRACT

In hand weaving, errors can occur either during weaving or after weaving. Defects that occur after weaving are generally related to the quality of the fibers used in weaving. Threads are the basic material of hand wovenings; sheep wool, goat hair, camel hair, cotton, silk etc. It is obtained from natural fibers. The fastness of natural fibers (such as resistance to color, friction, light, washing, sweat, and weather conditions) may be less than chemical fibers. Wool fibers in particular are very prone to moth infestation. Carpet is the strongest weaving technique among hand-woven fabrics. Kilim, cicim, zili, sumac, katana, kolan etc. The strength of textiles is not as high as carpet. Errors may occur in hand weaving due to many factors. Preservation of hand-wovens is more important than restoration; well-preserved wovenings will not need restoration. It is generally possible to restore damaged textiles that cannot be protected. There are restoration masters in cities such as Aksaray's Sultanhanı district, Konya, Kayseri and Istanbul. The tools used by masters when applying restoration techniques are also extremely important. The restoration processes of hand-wovens produced by the master-apprentice relationship are also based on the master-apprentice relationship.

Keywords: Hand Wovenings, Conservation, Error, Restoration, Blowtorch.

1. GİRİŞ

Günümüzde koruma ve restorasyon deyince akla arkeolojik kazı alanlarının gelmesi oldukça yaygındır ancak toplumumuz tarafından yeterli ilgi görmeyen geleneksel dokumaların korunması ve restorasyonu konuları son yıllarda önem kazanmaya başlamıştır. Ülkemizde bilimsel açıdan geleneksel dokumaların korunmasını ve restorasyonu çalışmalarını yapan bir laboratuvarın bulunmaması üzücüdür. Bu konuda çalışmalar ya müzelerin bünyesinde ya da eğitim kurumlarındaki laboratuvarlarda yapılmaktadır.

1.1. Amaç

El dokumalarının korunması konusunda farkındalık oluşturmak, el dokumalarını doğru bir şekilde koruyarak sahip çıkmak ve gelecek nesillere bu kültür mirasını aktarmak, çalışmanın birinci amacıdır. Çalışmanın ikinci amacı ise bir şekilde hasar görmüş ya da orijinalliği bozulmuş dokumaların, doğru onarım yöntemleri ile aslına uygun restorasyonunun yapılmasıdır.

1.2. Kapsam

Teknolojik ilerlemelerle birlikte seri üretim artmış, el sanatı ürünleri zahmetli olduğundan neredeyse dokunmaz hale gelmiştir. Toplumların kültürlerini yansıtan geleneksel el dokumaları neredeyse üretilmemektedir. Uzun yıllar el dokumalarıyla ünlü yörelerde bile dokunma oranlarının çok düştüğü gözlemlenmektedir. Ülkemizin kültürünü yansıtan karakteristik özelliklere sahip el dokumalarının mevcut örneklerinin korunması, dokumalardaki hatalar ve hataların restorasyonu bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

1.3. Konunun Özellikleri

Resim, heykel, ikona, seramik kaplar, çini, cam, metal, deri eşya, dokumalar (halı, kilim vb.), mobilya, mücevher, sikke, el yazması kitap gibi taşınabilir (eski deyimle: menkul) sanat eserleri ve belgeler müzelerde ya da özel koleksiyonlarda saklanır; bakım ve onarımları, her konunun ilgili uzmanı (konservatör) tarafından yürütülür (Ahunbay, 2013:22). Araştırma konusu olan el dokumaları korunması ve restorasyonu son yıllarda üzerinde durulan konulardır. Koruma konusunda doğru bilinen yanlışlar olduğu gibi el halılarına antika görüntüsü verebilmek için bilerek zarar veren uygulamalar da mevcuttur. El halılarının koruma konusunda farklı disiplinlerle işbirliği yapılarak ciddi çalışmalarda sürdürülmektedir. Müzelerde sergilenen geleneksel özelliklere sahip el halılarının bile zaman zaman korunamadığına şahit olunmaktadır. El halılarının restore edildiği iş yerleri günümüzde mevcuttur. Özellikle Aksaray'ın Sultanhanı ilçesi, el dokumalarının restorasyonu konusunda dünyada ün salmıştır. İstanbul, Konya ve Kayseri'de de halı restoratörleri bulunmaktadır.

2. EL DOKUMALARININ KORUNMASI VE DOKUMA HATALARI

Kültürel varlıkların korunmasına ilişkin uluslararası düzeyde ilk büyük girişim 19. yüzyılın sonlarında yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Birleşmiş Milletler bünyesinde, 16 Kasım 1945 tarihinde imzalanan bir sözleşme ile Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) kurulmuştur. UNESCO, bu ön çalışmanın yapılması konusunda kültürel değerler için Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS), doğal değerler için ise Dünya Doğa Birliği (IUCN) kuruluşlarını görevlendirmiştir. Dünya müzelerinin bilimsel kadrolarından oluşan Uluslararası Müzeler Birliği (ICOM), 1947 yılında Paris'te ilk toplantısını yaparak koruma anlayışında yeni gelişmeleri tartışmaya açmıştır. 1959 yılında Roma'da, Taşınır ve Taşınmaz Mirasın korunması ile ilgili eğitim veren ve uzmanları ile uygulama yapan bir kuruluş olan ve yüzden fazla ülkenin üye olduğu Kültür Varlıklarının Korunması ve Onarım Çalışmaları Uluslararası Merkezi (ICCROM) kurulmuştur. 25- 31 Mayıs 1964 yılında Venedik'te Tarihi Anıtlarla İlgili Mimar ve Teknisyenlerin İkinci Uluslararası Kongresi'nde kabul edilen kararlar doğrultusunda Venedik Tüzüğü oluşturulmuştur. Yapılan çalışmaların başında doğal afetler ve savaşların verdiği zararların önlenmesi girişimleri ön plana çıkmıştır. İstanbul da mevcut vakıf müzelerini yeniden yapılandırma çalışması, 'Vakıflar Medeniyeti Yılı' ilan edilen 2006'da hız kazanmıştır. Hiçbir masraftan kaçınmayarak Anadolu'nun en değerli halı ve kilimlerinin yıkanması için modern bir yıkama havuzu kurulmuştur. Ayrıca aynı yılda Sultanahmet Camii altında yer alan mahzen yapısı, değerlendirilerek halı ve kilim konservasyon atölyesine dönüştürülmüştür. Havuzda yıkanan halı ve kilimler, bu atölyede konservasyona alınmıştır. Bu havuz ve atölye ile Vakıflar, adeta bir 'Eski Eser Hastanesi' kurmuştur. Ayrıca atölyeye sürdürülebilirlik işlevi kazandırılarak halı ve kilim konservasyonu sürekli hale getirilmiştir (Kardeşlik, 2010:111). Türkiye genelinde ailelerin elinde kuşaktan kuşağa aktarılan, geleneksel yollarla korunarak günümüze ulaşan geleneksel tekstillerin bir bölümü hala ailelerin elinde bulunurken, bir bölümü de müze ve özel koleksiyonlarda yer almaktadır. Bu nedenle geleneksel tekstillerin kayıt altına alınması, korunması gelecek kuşaklara aktarılması kültürel mirasa sahip çıkma açısından önem taşımaktadır (Öztürk, 2007:73). Birçok tanımı yapılan koruma herhangi bir eser, nesne ya da olguyu elden geldiği kadar bozulmadan, o andaki durumunda tutma olarak nitelendirilir. Eser, nesne ya da olgunun; mümkün olabilen en az değişim ve müdahale ile saklanması gereği ön plandadır. Korumada amaç ise çevre koşullarını kontrol altına alarak olabilecek yeni hasarları önlemek ve bozulma sürecini yavaşlatmaktır (Alsaç, 2004:62). Çözgü (arış) iplikleri üstüne ayrı bir desen ipliği ile değişik şekillerde düğüm atılarak, aralarından birkaç sıra atkı (argaç) ipliği geçirilip sıkıştırılarak aynı yükseklikte veya yer yer farklı yüksekliklerde, kabartmalı olarak kesilmiş havlı yüzü dokumalara **halı** denir (Aytaç, 1997:86). Bilinen ilk halı, Pazırık halısıdır. M.Ö. 5.-3.yy'lara dayandırılan halı Altay Dağları eteklerinde, Pazırık bölgesinde 5. kurganın içinde bulunmuştur. Mezarın içerisine dolan suların donarak buz haline gelmesi sonucu, bulunduğu tarihlere yani 1947-1949 yıllarına kadar bozulmadan gelmiştir (Gülcemal, 1997:15). Pazırık halısının doğal koruma ile günümüze kadar gelmesi, el halılarında koruma konusuna güzel bir örnektir. Kurganın içine dolan sular donarak buzdolabı görevi yaparak halının günümüze kadar ulaşmasını

sağlamıştır. Koruma (konservasyon), bir eserdeki bozulmayı mümkünse durdurmak veya yavaşlatmak, dolayısıyla eserin ömrünü uzatmak için yapılacak uygulamalar bütünüdür (Kantarcioglu, 2010:44). Korumada esas olan, korunacak değerlerin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Söz konusu sürekliliğin yanı sıra değişimin varlığının da göz ardı edilmemesi, dolayısıyla önemli olanın, değişimle birlikte neyin, neden ve nasıl korunacağını bilincinde olmak gereğidir. Bir şeyin kültürel değer olarak tanımlanması ve korunmayla ilgili yasal düzenlemeler kapsamına alınabilmesi için süreklilik, tarihsellik, belgesellik, özgünlük gibi belli değerler taşıması ve bu değerlerin ona belli nitelikler kazandırması gereklidir. Koruma aşamalı bir süreçtir. Koruma kapsamında uygulanan işlem aşamalarının, belirli verileri içerecek ve belgeleyecek şekilde planlanması, doğru ve sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır. Koruma sürecinde öncelikle yapılması gereken işlem, korunması planlanan tekstil ürününün belgelenmesi ve envanter bilgilerinin kayıt altına alınmasıdır. Daha sonraki işlem ise, tekstil ürünün teknik analizinin yapılmasıdır. Envanter kaydı çıkarılan ve teknik analizi yapılan tekstil ürününün aynı zamanda hasar tespit raporu da hazırlayarak, tekstile uygulanacak olan en doğru koruma yönteminin belirlenmesi sağlanır (Öztürk, 2007:49). Koruma işlemi pasif ve aktif olmak üzere iki şekilde yapılabilir. Koruma işlemi sırasında pasif korumadan faydalanılacak ise dokumada kullanılan liflerin nem tutma özelliği, kimyasal maddelerden etkilenme, çevresel faktörlere dayanıklılık, ısı ve elektrik iletme özelliği, ısıdan etkilenme özelliği, alevlenme ve yanma özelliği gibi kimyasal özelliklerinin iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Pasif korumanın yanı sıra aktif koruma da uygulanacak ise liflerin kimyasal özelliklerinin yanı sıra renk, uzunluk, enine kesit, boyuna görünüş, lif çapı (incelik), örtme yeteneği, tutum, parlaklık gibi fiziksel özelliklerinin ve sürtünmeye karşı dayanıklılık, boyut değiştirmezlik, elastikiyet (esneklik), uzama yüzdesi, yaylanma yeteneği (rezilyans), hacimsel yoğunluk (özgül ağırlık) ve mukavemet gibi mekanik özelliklerinin de iyi bilinmesi gerekir (Anmaç, 2004:29). Koruma altına alınan tekstillerin mutlaka temizlik işleminden geçmiş olması gerekir. Tekstilin yüzeyini toz, kir vb. zarar verici unsurlardan temizleme birinci adımdır. Temizleme işlemi dokumanın özelliğine ve hasar oranına göre kuru ya da ıslak şekillerde yapılabilmektedir. Temizlik, büyük riskler taşıyan ve karar verildiğinde geriye dönüşü çok zor hatta imkânsız olan bir işlemdir. Eğer ıslak temizlik yapılması gerekiyorsa düz yıkama yapılmalıdır. Temizlik işleminde kullanılan tüm kimyasal maddelerin mümkün olan minimum düzeyde kullanılması ve tekstil yüzeyinden tamamen uzaklaştırılabilir olması gerekmektedir. Temizlik işlemi, her tekstile aynı şekilde uygulanmamalıdır. Yapılan tüm işlemler tekstilin orijinal rengini, parlaklığını ve yapısını korumaya yönelik olmalıdır (Öztürk, 2007:50).

2.1. Geleneksel Tekstillerin Yapısal Özellikleri

Geleneksel olarak, kişisel kullanım amacı ile üretilen dokumalar yöre halkının elinde bulunan ve temin etmesi en kolay olan hammadde ile dokunur. Genellikle yün, kıl, tiftik, deve yünü, ipek gibi hayvansal liflerin ve pamuk, keten gibi bitkisel liflerin kullanıldığı görülür. Doğal olarak meydana gelen ve temini kolay olan bu lifler kadınların bu lifleri işlemesi sonucu ipliğe dönüşür ve dokumalarda hayat bulur (Koyuncu Okca, 2014:27). Hayvansal bir lif olan yünün yapı taşı proteindir. Yünün ıslak mukavemeti, kuru haldeki mukavemetinden daha düşüktür. Nem çekme özelliği yüksektir (%13-18). Keçeleşme özelliğine sahiptirler. Çok kuvvetli olmayan asitlere karşı dayanıklıdırlar. Ancak alkalilerden zarar görürler. Salgı kökenli hayvansal bir lif olan ipeğin de yapı taşı proteindir ve güvelerden zarar görür. Doğallıklar içinde mukavemeti en yüksek olan liftir ancak yünde olduğu gibi ıslak mukavemeti kuru haldeki mukavemetinden daha düşüktür. Güneş ışığının ipek lifleri üzerindeki olumsuz etkisi daha fazladır ve mukavemetleri azalır. Bitkisel bir lif olan pamuğun yapısında temel madde olarak selüloz bulunmaktadır. Nem çekme özellikleri yüksektir. ıslak mukavemeti kuru haldeki mukavemetinden daha yüksektir. Alkalilerden etkilenmezken kuvvetli asitlerden zarar görürler. Güneş ışığının etkilerine dayanıklılığı ise birçok liften daha iyidir. Geleneksel tekstillerin korunmasında ham madde bilgisinin gereği kadar, üretim tekniğinin de bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Gerektiği hallerde onarımına karar verilen tekstil ürünlerinin üretildikleri teknik kullanılarak ve orijinalinden ayrılmayacak şekilde onarılması gerekmektedir (Öztürk, 2007:52-53).

2.2. El Dokumalarında Hasar Oluşumuna Neden Olan Etkenler

Tekstile zarar veren etkenler; Fiziksel etkenler (sıcaklık, nem ve ışık), Biyolojik etkenler (mikroorganizmalar, böcekler, kemiriciler), Kimyasal etkenler (hava kirliliği, asit, toz), Diğer etkenler (taşma, sergileme, onarım- insan faktörü, doğal afetler vb.) olarak sıralanabilir. Bir eserin sağlığını ve ömrünü etkileyen faktörler uzun yıllar içinde bulunduğu ortamla ve kendi yapısındaki malzemelerle ilgilidir. Nem, sıcaklık, ışık miktarı ve türü, eserin yapısındaki saf olmayan kalıntılar gibi etmenlere ilave olarak sanayileşmenin getirdiği hava kirliliği de bozulma sürecini hızlandırıcı rol oynar (Yücel & Kantarcioğlu, 2004:1). Sanat eserlerini bunun için tanımak lazımdır: Malzemesini bilerek bunların

nelerden etkilendiğini anlamak ve önlemler almak gerekir. Neden bozulur bir sanat eseri? Bu, evvela onun maddi yapısına, sonra da dış etkenlerin şiddet, cins ve süreklilik derecesine bağlıdır. Maddi yapı, eserin iptidai maddesiyle ilgilidir. Bunlar organik olabilir: kösele, parşömen, kâğıt, dokuma kumaş, kemik ve fildişi gibi en dayanıksız maddelerdir. Zamana mukavemet edemez. Hava ve su (yağmur) tesirlerinden bozulurlar. Sanat eserlerini yıpratın ve hemen hiç ehemmiyet verilmeyen sebeplerden biri de bilhassa depolama ve teşhir sırasındaki nakillerden doğan titreşimdir. Sık sık oradan oraya nakledilen bir eser, ne kadar korunursa korunsun, harap olur. Titreşim özellikle dokuların ve dokumaların yıpranmasını hızlandırır. Bu sebeple, sanat eserleri, mecbur kalınmadıkça bir yerden bir yere nakledilmemeli, yeri değiştirilmemelidir. Nem ve sıcaklık; Havada buhar halinde su bulunur. Belirli bir sıcaklıktaki havanın tutabileceği su buharı miktarı da bellidir. Bu düzeye doyma noktası denir. Belirli sıcaklıktaki havanın taşıyabileceği maksimum miktarına da doyma nemi ya da doyuran nem denir. Isı yükseldikçe havanın taşıyabileceği su buharı miktarı da artar. Sıcaklık, nem düzeyinin dolayısıyla da tekstilleri etkiler. Kapalı bir mekânda ısı arttıkça kuruma, ısı azaldıkça nemlenme meydana gelir. Nemli iklimlerde rutubet gidericiler bağıl nemi %70' ten aşağıda tutması için kullanılmalıdır. Böylece yoğunlaşma ve küflenme tehlikesi ortadan kalkmış olur. Ani bağıl nem değişimleri genellikle bozulmayı beraberinde getiren bir süreci başlatır. **Işık**; Her madde, ışığa karşı dayanıksızdır. ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi) gün ışığının kullanılmasını yasakladığı gibi ışıklandırma konusunda da bilimsel öneriler getirmiştir (Atagök, 1997:9). Mikroorganizmalar; tekstil mikrobiyolojisinde yapılan bilimsel çalışmalarda, mikroorganizmaların ve böceklerin uygun olmayan tekstil lifleri üzerinde büyük bir hızla çoğaldıkları görülmüştür (Atagök, 1997:66).

2.3. El Dokumalarında Görülen Hatalar

El dokumalarında gözlenen ve genellikle insan faktöründen kaynaklanarak; bilgisizlik, dikkatsizlik, çıkarıcılık veya umursamazlık sonucu üretimin değişik aşamalarında ya da kullanım süreci içinde dokumanın görünüm ve yapısına yansıyan, geleneksel ve bilimsel değer ölçütlerinin dışına taşınan olgular "hata" olarak nitelendirilir. Genellikle hatalar; seçilen niteliksiz lif ve ipeklerden, kullanılan bozuk araç ve gereçten, aynı dokuma üzerinde çalışan kişilerin ustalık farklılıklarından, desen ve çözgü hazırlanırken yapılan yanlışlıkların, desen ve çözgü hazırlanırken yapılan yanlışlıklardan, dokuma süreci içindeki hatalı uygulamalardan, boyama ve yıkama, hatta onarım konularındaki bilgisizlik ve ihmallerden kaynaklanır (Sanibelli, 1997:44).

Dokumaya başlamadan önce; ipliklerin standartlara uygunluğu, tezgâhın düzgün olması ve dengeli kurulması, çözgünün tezgâh üzerinde dengeli dağılımı, çözgünün tellerinin eşit ve yeterli gerginlikte olması, kirkitin çözgü yoğunluk ve kalınlığa uygunluğu, makasın ayarlı ve keskin olması, desenin dokunacak halının özelliklerine göre hesaplanarak düzgün çizilmesi dokumadaki hataların oluşmamasında önemli rol oynar.

El Halılardaki hatalar genellikle; 1-Dokumaya hazırlık aşamalarında, 2-Dokuma esnasında, 3-Dokumadan sonra dokumalara uygulanan son işlemlerde, 4-Dokumaları taşıma, depolama, saklama vb. işlemlerinde, 5-Dokumaların kullanılması esnasında meydana gelir. El dokumalarında görülen hatalar şöyle sıralanabilir: 1-Abraj (Abraş) Hatası, 2-Potluk Hatası, 3-Dipper, kırık Hatası, 4-Atkı Fıskırığı Hatası, 5-Kıyı Bozukluğu Hatası, 6-Motif Hataları, 7-Yırtık Hatası, 8-Yıpranmış Eski Halı, 9-Küçük delikleri olan Halılar, 10-Büyük Delik Olan Halılar, 11-Çürüyen Halılar, 12-Tüyü Dökülen Halılar (Salman & Öztürk, 2013:77), 13-Saçak Hatası, 14-Kilim Örgüsü Hatası, 15-Çiti Hatası, 16-Etlük Hatası, 17-Sıra Atlama hatası, 18-Topal Düğüm hatası, 19-Sıklık Farklılıkları, 20-Kenar Farklılıkları, 21-Peşlik, 22-Kalite Bozukluğu, 23-Göbek Kayması, 24-Çözgü Ve Atkı Ekleme sırasında oluşan hatalar, 25-İşçi Arası hatası, 26-Kırkım hatası vb.

3. EL DOKUMALARINDA RESTORASYON (ONARIM- TAMİR)

El dokumacılığının ayrılmaz bir parçası olan ve uygulama açısından kendisine özgü özellikler barındıran dokuma tamirciliği; kullanım esnasında oluşan yıpranmanın giderilmesi ya da kullanıcı tarafından talep edilen bazı değişikliklerin yapılması esasına dayanmaktadır. Bu uygulama tezgâh başında dokuma yapan kadın dokuyucuların aksine çoğunlukla erkek ustalar tarafından yapılmaktadır. Aksaray-Sultanhanı gibi bazı bölgelerde mesleki bir uğraş halini almış ve yaygınlaşmıştır (Akan, 2013:31). Ülkemizde Sultanhanı (Aksaray) ilçesinden başka İstanbul, Kayseri, Konya gibi yörelerde de el dokumalarının restorasyonu yapılmaktadır. Dokuma restore eden ustanın; günde 8-10 saat çalışması; dokuma teknikleri, malzeme, iplik, renk, desen, dokumaların karakteristik özellikleri vb. konusunda bilgisinin çok iyi olması gerekir. Bir dokumanın tamir edilme gerekçesi genellikle iki şekilde olabilir. İlkinde esnafın satışını yapmak istediği ürünleri tamir ettirmesi, ikincisinde ise kullanıcının isteğine bağlı olarak dokuma üzerindeki değişikliklerin yapılmasıdır.

3.1. El Dokumalarının Restorasyonunda İşlem Basamakları

Bir dokumanın restore edilip edilmeyeceği, 4 ana maddeye göre karar altına alınır: 1-Dokumanın nerede kullanılacağı, 2-Restorasyonun ekonomik olup olmadığı, 3-Estetik olarak restorasyonun değip değmeyeceği, 4-Manevi ve tarihi değer, olup olmadığı şeklindedir. Bilirkişi olarak çoğunlukla koleksiyoncu, özel müze sahipleri, el dokuması tüccarları ve miras yolu ile dokuma edinenlerden çoğunlukla yukarıda belirttiğimiz dört ana faktör kapsamında sorularla karşılaşmaktadır. Bugün çoğunlukla dokuma sahipleri kendi mallarına uygun hangi tip restorasyonun olması gerektiğinden habersizdirler. Bu hususta sağlıklı bir analiz yapamazlar (Aydın, 1997:49). Restorasyon yaparken kullanılan doğal boyalarla boyanmış ipliklerin, zaman içerisinde halının ana renkleriyle birlikte uyum içerisinde solmasına özen gösterilir. Restorasyondaki en önemli faktör budur. Dokumayı tamir esnasında kullanılan ipliğin elyafının uzunluğu, bükümünden derecesi ve boyasının hassaslığı, orijinal dokumaya tıpa tıpa uyuyorsa, farkı anlamak zorlaşır. Halı üzerinde yapılan işlemleri ilmi bir şekilde saptamak için, dokumanın tamirden önceki ve tamir sonrası müdahalesi sonucunda, geçirdiği evreleri fotoğrafların ve gözlemlerin yardımıyla belgelemek gerekir. Aynı zamanda, müşterilerin ellerindeki dokumanın durumunu rapor edip bunu saklamaları önerilir. El dokumaları satıcısının bu tip dokümanlarla gelecekteki müşteriye, yeni koleksiyoncuya, tamirat evrelerini detaylı ve doğru olarak aktarıp dokumanın hikâyesini de birlikte sunması bu alışverişi kolaylaştırır ve restorasyonun değerini artırır.

3.1.1. Halının Tozlarından Arındırılması İşlemi (Temizlik/ Liberasyon)

El Halıları, havlı yüzlü dokumalar olduğundan dolayı toz tutmaya çok elverişlidir. El Halılarının restorasyonu sırasında, halı restoratörü haliya yaklaşarak çalıştığı için tozlu halı restoratörün sağlığına zarar verebilir. Ayrıca tozlardan dolayı halıdaki renk, motif, dokuma teknikleri net bir şekilde gözükmez. Restorasyondan önce dokumaların tozlarından arındırılması önemli bir işlemdir. Dokumaların tozlarından temizlenmesi için toz dolapları mevcuttur. Toz dolapları ahşaptan veya metalden yapılmış aletlerdir. Toz dolaplarının içerisine temizlenecek dokuma konur ve elektrikle çalışan kafes kendi ekseninde dönerek tozların dökülmesini sağlar.

3.1.2. Yıkama ve Kurutma İşlemi

Toz dolaplarında tozlarından arındırılan dokumaların renk, motif, desen, dokuma özelliklerinin daha da belirgin olması için yıkanması gerekebilir. Yıkama işleminde sabun ve su kullanılır. “Gelberi ya da beri gel” adı verilen alet ile ileri geri hareketlerle halılar yıkanır. Santrifüj adı verilen cihazlara konularak suları sıkılır. Santrifüjden çıkarılan halılar ya kurutma odalarında ya da açık havada uygun yerlere serilerek kurutmaya bırakılır. Yıkama işlemine restorasyonu yapılacak dokumanın hasar durumuna göre karar verilir. Dokumanın hasarı fazla ve yıkama sırasında hasar daha da artacaksa yıkamadan vaz geçilir ya da hassas yıkama yapılır.

3.1.3. İplik Seçimi ve Renk Tespit İşlemi

Dokumanın restorasyonu sırasında kullanılacak ipliklerin seçimi dikkat edilecek en önemli unsurlardan birisidir. Restorasyonda kullanılacak iplikler iki şekilde elde edilir. Birincisi; yıllar önce dokunmuş dokumalar sökülerek elde edilen iplikler restorasyonda kullanılır. İkincisinde ise; iplikler genellikle doğal boyama yöntemiyle boyanarak restorasyonda kullanılır. İster önceden dokumalardan sökülen iplikler isterse yeniden boyanarak elde edilen iplikler kullanılsın, kullanılan ipliklerin hammaddesi, büküm sayısı, büküm şekli, numarası, renk tonu vb. unsurlar restorasyonu yapılan dokumanın ip özellikleriyle uyumlu olmalıdır (Salman & Öztürk, 2013:77).

3.1.4. Restorasyon İşlemi

Restorasyonu yapılacak dokuma öncelikle iyi analiz edilmelidir. Dokuma restorasyonu ekonomik yönden gelir getiren meslek dalıdır. Özellikle antika özelliği olan dokumaların restorasyonu zordur (Bayrakçı, 1997:126). Dokumanın hangi yöreye ait olduğu, iplik çeşidi, rengi, kalitesi ve düğüm tekniğine kadar detaylı bir inceleme yapılmalıdır. Restorasyonu yapılacak dokuma, hangi yöreye ait ise o yörenin dokuma özelliklerine uygun hareket edilmelidir.

3.2. Dokumalara Uygulanan Restorasyon (Onarım/Tamir) Çeşitleri

Dokumaların hatalarına göre restorasyon çeşitlerinden uygun olanı kullanılarak restore edilirler. Restorasyon işlemleri restoratörler tarafından uygulanır (Bknz Fotoğraf:1).

Fotoğraf 1. Dokuma Restoratörü

3.2.1. U Geçgi Metodu

Tamiri yapılacak dokumanın deseni (restitüsyon/tıpkı çizim), desen kağıdına, dokumayla aynı renk ve desen özelliklerinde çizilir. Restorasyonu yapılacak halıdaki düğüm tarzı, dokumaların malzeme özellikleri, iplik renkleri vb. belirlenir. Dokumanın restore edilecek bölgesindeki hasar, makas ile düzeltilir, kare ve dikdörtgen çerçeve açılır. Restore edilecek kısma çözgü iplikleri geçirilir. Restore edilecek kısım, tezgâh veya tamir tezgâhına monte edilir. Hazırlanan desene bakılarak olması gereken düğüm tekniğinde düğüm atılarak, dokuma halı değilse olması gereken teknikte dokunur. Restorasyon sırasında çözgü ipini birbirine ekleme işlemine evşirme ya da övme denir.

Halının, dokumanın sırtı şeklinde ifade edilen arka tarafından evşirilen ve bağlanan çözgü teline atkı geçirilir. Hasır dokumasına benzetildiği için bu işleme hasır da denir. Hasarlı bölge restore edildikten sonra halının restore edilen kısmına tesviye işlemi uygulanır. Bu kısımdaki havlar özel makas ya da kırkım makineleriyle kesilerek halının tamamı aynı hav yüksekliğine getirilir. Tesviye yapılan bölge su ile ıslatılarak havların yatış yönünde ütü ile düzeltilir.

3.2.2. Montaj Yoluyla Dokumaların Restorasyonu

Dokumada tamir edilecek bölge geniş yüzeye sahipse bu yöntem uygulanır. Tamir edilecek kısım kare veya dikdörtgen şeklinde kesilir. Tamir edilecek bölgenin deseni, desen kağıdına çizilir. Dokumadaki iplik özelliklerine göre dokuma tezgâhına çözgüler çözülür. Çizilen desene göre dokumadaki; renk, düğüm tarzı, iplik numaraları vb. dikkat edilerek tamir edilecek alan kadar dokunur. Dokunan dokuma parçası tezgâhtan kesilir, restorasyonu yapılan dokumaya monte edilir. Gerekli görülürse dokuma yıkanabilir, pürümüzle iplik uçları, lif kalıntıları yakılır, dokuma ütülür, eğrilikler varsa gerdirme işlemi, uygulanabilir.

İyi bir dokuma restorasyonu, dokumanın tarihsel niteliğine ve yapısına zarar vermeden aslına uygun yapılmalıdır. Dokumadaki hasarlı bölgeler; uygun malzeme, renk, motif, desen, düğüm, dokuma teknikleriyle restore edilmelidir. Restorasyonda kaliteyi arttıran faktörler; işçilik, kullanılan hammadde, dokuma teknikleri ve ipliklerin boyasıdır. Halıların grift desenli, çok renkli olması restorasyon işlemini zorlaştırabilir.

3.2.3. El Dokumalarının Restorasyonunda Kullanılan Malzemeler

“Alet işler, el övünür” sözü dokumaların restorasyonu için de geçerlidir. Restorasyona uygun malzeme kullanımı dokumalar açısından son derece önemlidir (Bknz Fotoğraf:2).

Fotoğraf 2. Dokumaların restorasyonlarında kullanılan Aletler

3.2.3.1. İplik

İşletmelerde, restorasyonu yapılacak dokumada hammaddeyi oluşturan iplik iki şekilde kullanılır. Bunlardan birincisi eski yıpranmış ve kullanılmayan kilimlerin sökülmesi ile elde edilen ipliklerin kullanılmasıdır. Bu kilimlerin kullanım amacı eski dokuyu bozmamak, renk ve kalite farklarını önlemektir. Farklı bölgelerden toplanarak atölyeye gelen eski yıpranmış dokumalar, onarım ustaları tarafından sökülür. Onarılacak halıya uygun olanı seçilerek değerlendirilir. Fakat önemli olan restore edilecek dokumanın iyi analiz edilmesi, iplik kalitesinin ve doğru rengin tespit edilmesidir. İkinci iplik kullanım şekli ise yeni eğrilmiş iplerin kullanılmasıdır. İplikler yine restore edilecek dokumanın kalitesine, tekniğine ve cinsine göre uygun olarak seçilir. Renk tespiti yapılır ve onarılacak dokumaya en uygun renge iplikler boyanır. Bu işlemten sonra iplikler onarılacak dokuma için kullanıma hazır hale gelmiş olur.

3.2.3.2. Tezgâh (Çerçeve/Kasnak)

Dokumada restore edilecek yerin büyüklüğüne göre gürgen ya da kavak ağacından yapılmış kare ya da dikdörtgen formlu ahşap çerçevedir.

3.2.3.3. Çekiç

Dokumanın çerçeveye gerilmesi işleminde çivileri çakmak için kullanılan araçtır.

3.2.3.4. Çivi

Restorasyonu yapılacak dokumanın çerçeveye gerilip tutturulmasını sağlayan materyaldir.

3.2.3.5. Bıçaklı Tığ

İlme atmak için kullanılır.

3.2.3.6. Diğdik

Kirkit yerine kullanılır, ilmekler ve atkı ipleri sıkıştırılır.

3.2.3.7. Tığ

Restorasyon işlemi sırasında; desen ipliklerinin, ilmelik ipliklerin atılmasında ve halıların düğüm sıralarından sonra atılan atkıların çekilmesinde kullanılır.

3.2.3.8. Pense

İğnenin dokumanın arasından çıkarılmasında ve çerçeveye gerilen dokumanın çerçeveden sökülmesinde ve çivileri çıkarmak için kullanılır.

3.2.3.9. Dikiş İğnesi

İnce kaliteli halıların restorasyonu yapılırken ilmeklerin atılmasında ve eksik çözümlerin tamamlanmasında kullanılır. Bu iğnelerin delikleri büyük ve uçları sivridir. İğnelerin uzunluk ve kalınlıkları oldukça çeşitlilik gösterir.

3.2.3.10. Tel Fırça

Halılarda, onarımı yapılan kısmın hav yüksekliği ile halının diğer kısmındaki hav yüksekliğinin aynı uzunlukta olması için düğüm uçları tel fırça ile taranır ve aynı uzunlukta kesilir.

3.2.3.11. Biz

Halının düğüm sıklığı fazla, çözümler sık çözülmüşse iğne ile restorasyon yapmak zor olur. Biz, dokumanın içinden iğneye yol açar, restorasyonu kolaylaştırır.

3.2.3.12. Pürmüz

Tüp ile çalışan, dokumadaki lif artıklarını ve iplik uçlarını yakmakta kullanılan alettir. Dokumanın restorasyonu bittikten sonra bu alet ile kabaca temizlik yapılır.

3.2.3.13. Makas

Çözgü, atkı, ilmelik, desen ipliklerinin vb. kesilmesinde ve halıların oyulmasında kullanılır.

3.2.3.14. Ütü

Dokumaların restorasyonu tamamlandıktan sonra ters tarafları dokuma düzgün görünsün diye ütülenir.

Her dokumanın restorasyonu mümkün olamamaktadır. Restorasyonu yapılamayan dokumalar, restoratörler tarafından kırkyama tekniğiyle yeni ürünlere dönüştürülmektedirler. Dokumanın restorasyonu yapılamayacaksa; dokuma değişik geometrik şekillerde kesilir. Genellikle kare ve dikdörtgen kesilen parçalarının onarım gereken yerleri varsa onarılır, kenarlarına overlok makinası ile overlok geçirilir. Overlok işleminde kadınlarda görev alabilmektedir. Halıdan patchwork yapılacaksa dikişlerin tutması için halı ve astarlık kumaş arasına tela konulur, telalar ütüyle sabitlenir (Şahin, 2016:1029). Bu şekilde elde edilen patchwork dokumalar; yurt içinden ve yurt dışından talep görmekte ve restoratörlere iş imkânı sağlamaktadır. Bazen de dokuma parçaları küçük dekoratif ürün şeklinde; kırlent, çanta, koltuk döşemesi, cüzdan, bardak altlığı, nihale, anahtarlık vb. şekilde değerlendirilmektedir.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Ülkemizde geleneksel el sanatları içinde el dokumalarının yeri oldukça önemlidir. Uzun yıllar ihtiyaçları karşılamak için el dokumaları uygulanmıştır. El dokumaları, ihtiyaçları karşılamakla birlikte zamanla sanat eserine dönüşmüştür. El dokumalarının korunması, hataları, restorasyonu kavramları üzerinde durulmaya başlanmış, koruma konusunda farklı disiplinlerle birlikte çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. El dokumalarını zararlı etkenlerden korumak ve sağlıklı olarak kalmalarını sağlamak için müzeler kurulmaya başlanmış ancak hala yeterli değildir. Çoğu dokuma, müzelerde bile korunamamaktadır. El dokumalarına ilgi duyan, koleksiyonu yapan insanların varlığı, koruma ve restorasyon açısından sevindiricidir.

El dokumalarının korunması kısmen dokuma sahipleri tarafından uzun yıllar yapılagelmiş; bu işlem için genellikle gazete, naftalin, sabun, defneyaprağı, gün ışığı vb. yararlanılmıştır. Koruma konusunda her geçen gün artan çalışmalar, yapılanların artı, eksi ve eksik taraflarını ortaya çıkarmaktadır. Dokuma restorasyonu konusunda ülkemiz oldukça başarılıdır. Yurt dışından bile restore edilmek üzere ülkemizdeki restoratörlere dokumalar gönderilmektedir. El dokumalarının restorasyonu usta-çırak ilişkisi ile öğrenildiğinden daha çok çırak yetiştirilmelidir. Dokumaların geleneksel özelliklerini, malzeme özelliklerini bilen kişilerin restorasyonda görev alması son derece önemlidir. Dokuma hatalarının tespiti, onarımı, onarımda kullanılan aletler konusunda dikkatli olunmalıdır.

Günümüzde el dokumalarının üretimi oldukça azalmıştır, var olan dokumaların korunması, restorasyonu oldukça önemlidir. Kültürel mirasımız olan bu dokumaları gelecek nesillere aktarmak hepimizin sorumluluğu olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (2013). *Tarihi Çevre koruma ve Restorasyon*. Yem Yayın.
- Akan, M. (2013). Konya İlinde Halı Kilim Tamirciliğinin Bugünkü Durumu ve Halı Kilim Tamir Ustaları. *Uluslararası Geleneksel El Sanatı Ustaları Sempozyumu Bildirileri*, Atarürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- ALSAÇ, Ü. (2004). *Türkiye'de Restorasyon*. İletişim Yayınları.
- Anmaç, E. (2004). *Tekstilde Kullanılan Lipler Özellikleri ve Kullanım Alanları*. Dokuz Eylül Yayınları.
- Atagök, T. (Aralık 1997). *Sanat Eserinin Bakımı ve Korunması, Türkiyemiz (4 Aylık Sanat Dergisi-Akbank'ın Kültür Hizmeti)*. Apa Ofset Basımevi.
- Aydın, Ö. (1997). Halının Onarım Ve Restorasyonu, *Kültür Ve Sanat*. Türkiye İş Bankası Yayını.
- Aytaç, Ç. (1997). *El Dokumacılığı*. Milli Eğitim Basımevi.
- Bayrakçı, B. (1997). *Meslek Yüksekokulları için El Dokusu Halıcılık*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Gülcemal, A. (1997). *Temel Kavramlarıyla Halı ve Desen Teknolojisi*, Isparta.
- Kantarcıoğlu, A.S. (2010). Ahşap Üstü Kalem İşi Bezemelerin Koruma Yöntemleri *Türkiyemiz Kültür Ve sanat Dergisi*, 66.
- Kardeşlik, S. (2010). İstanbul Vakıflar Halı Müzesinde Konservasyon Çalışmaları ve Yeni Keşfedilen Selçuklu Halıları, *Vakıf Restorasyon Yılığ (Restorasyon-Konservasyon-Arkeoloji-Sanat)*, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Koyuncu Okca, A. (2014). *Geleneksel Dokumalarda Koruma ve Onarım Prensipleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Denizli.
- Öztürk, İ. (2007). *Koruma Kültürü ve Geleneksel Tekstillerin Korunması-Onarımı*, Mor Fil yayınları.

- Salman, F. ve- Öztürk, G. (Mart 2013). Aksaray Sultanhanı Kasabası Halı Restorasyonunda Örnek Bir İşletme: “Sultan Saray Halı”, Arış Halı, Süz Dokuma. *Kumaş, Giyim, Kuşam ve İşleme Sanatları Dergisi*, Sayı:9.
- Sanıbelli, E. (1997). *Geleneksel Halılarımızda Dokuma Hataları, Türkiye’de El sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyum Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Şahin, Zahide (2016). *El Dokuma Ürünlerin Patchwork (Kırkyama) Yöntemiyle Modernleştirilmesi*, 2. International Conference on the changing World and Social Research (ICWSR’2016) Proceedings Book, Barcelona/Spain, 14-16 October.
- Yücel, A. ve Kantarcıoğlu, A. S. (2004). *Müzelerdeki Eserlerin Bozulmasında Mikropların Rolü-Topkapı Sarayı Müzesi ’ndeki Bir Kısım Organik Eser ve Mekânların Mikrobiyoloji Yönünden İncelenmesi ve İlaçlama Deneyleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.